

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

для самостійного вивчення дисципліни

"Історія України"

тема *"Україна в умовах капіталістичної модернізації"*

(Лекція 2)

*Підготував: викладач кафедри
українознавства Золотарьов В.С.*

План теми

1. Соціально-економічний і політичний розвиток України на початку ХХ ст. Революція 1905-1907 рр.
2. Столипінська аграрна реформа та її здійснення в Україні. Перша світова війна і Україна.
3. Лютнева революція 1917 р. та її наслідки в Україні.

1 Соціально-економічний і політичний розвиток України на початку ХХ ст. Революція 1905-1907 рр.

Готуючись до вивчення цієї теми, студентам потрібно переглянути наукову літературу, підручники та статті, присвячені розвитку України початку ХХ ст. За останні роки в Україні було надруковано декілька наукових робіт, які розкривають зміст цих подій.

Важливий матеріал студенти знайдуть у підручнику О.Д. Бойко Історія України, де у 10 розділі розглядаються такі питання як: соціально-економічний розвиток України на початку ХХ ст., революція 1905-1907 р та її хід на Україні, події Першої війни та Українська національно-демократична революція.

У підручнику В.И. Семененко, Л.А. Радченко "История Украины с древнейших времен до наших дней", студенти знайдуть матеріал, в якому розглядаються специфіка розвитку України в цей час, події Першої світової війни та особливості політичної боротьби під час діяльності Центральної Ради

Гарно засвоїти матеріал, розібратися у складнощах політичної боротьби за владу в Україні, розглянути відносини між Центральною Радою та Тимчасовим урядом Росії, а також визначити причини поразки ЦР допоможе посібник В.І. Танцюри "Політична історія України".

Серед нових підручників, які ефективно допоможуть студентам вивчити цю тему слід зазначити наступні: . Гончарук П.С. Історія України із найдавніших часів до початку XX ст.. Курс лекцій. - Київ. Центр навчальної літератури, 2005., Губарев В.К. Історія України: Конспект лекцій для студентів та викладачів. - Донецьк: ТОВ ВКФ "БАО ", 2004., Котова Н.О. Історія України: Навчальний посібник для неспеціальних факультетів .- Х. і ТОВ "Одіссей", 2005., Лановик Б.Д., Лазарович М.В. Історія України: Навчальний посібник. -3-тє вид., випр. і доп. - К.: Знання -Прес, 2006.. Савченко Н.М., Подольський М.К. Історія України : модульний курс. Навчальний посібник. - -К.: Фірма «Інкос», Центр навчальної літератури, 2006., Світлична В.В. Історія України: Навчальний посібник. - 4-те вид., - К.: Каравела, 2006.

Для більш поглибленого вивчення теми студентам слід переглянути спеціальну наукову літературу, монографії та документи: Багатопартійна Українська держава на початку XX століття. Програмні документи перших українських політичних партій. - К., 1992, Ветров Р.І., Донченко С.П. Політичні партії України в першій чверті XX століття (1900-1925 рр.) – Дніпропетровськ-Дніпродзержинськ . Вид-во Поліграфіст", 2001, Верстюк В. Українська Центральна Рада. Навчальний посібник. -К., 1997, История национальных политических партий России. - М., 1997, Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. Т.1 - К. 1996. - 591 с; Т.2 - К. 1997.

Студентам треба знати, що на початку XX ст. Російська імперія пережила кілька великих потрясінь: економічну кризу 1900 – 1903 рр. ганебно програну війну з Японією (1904-1905) і першу російську революцію 1905-1907 рр.

Україна, як одна з найбільш розвинутих частин імперії, посідала провідне місце в економіці Росії. На її території виплавлялося більше половини загальноросійського виробництва чавуну, приблизно половину

прокату сталі, 76% рейок, видобувалось приблизно 57% залізної руди. Таким чином, студентам стає зрозуміло, наскільки важливим було значення України для економічного розвитку Російської імперії.

Високий рівень концентрації капіталу і виробництва стали характерною рисою розвитку промисловості у Росії. Ще наприкінці XIX ст. за рівнем концентрації промислового виробництва Росія вже посідала перше місце у світі. На Україні виникає велика кількість акціонерних товариств, яким належала майже вся металургійна та горно хімічна промисловість. Наприклад, п'ять металургійних заводів-гігантів на півдні України виробляли 25% чавуну в Російській імперії. Все це призвело до виникнення перших монополістичних об'єднань. Так, у 1902 р. уряд Росії затвердив статут металургійного синдикату, який отримав скорочену назву "Продамет"(Суспільство для продажу виробів руських металургійних заводів). У 1904 р. виникає синдикат "Продвугілля", до складу якого увійшли 18 окремих акціонерних товариств, що видобували приблизно 75% кам'яного вугілля в Донецькому басейні. Згодом виникають загальноросійські синдикати "Трубопродаж", "Продвагон" та синдикат цукрозаводчиків. Студентам слід уявити, що все це сприяло становленню монополістичного капіталізму, ознаки якого й були сформовані на початку XX ст. у Росії. Крім того, хижачка економічна політика синдикатів, забезпечувала підприємцям монополю високих доходів, гальмувала розвиток народного господарства та зашкоджувала технічному прогресу.

Важким залишалося положення селянства, яке складало абсолютну більшість населення. Селяни страждали від пережитків феодалізму: за своє майно, вони сплачували великі податки на користь державі, продовжували сплачувати викупні платежі поміщикам за своє звільнення після відміни кріпацтва у 1861 р. Крім того, нестача власної землі примушувала селян орендувати землю у поміщиків за відробітки. Все це призводило до того, що селяни стали залишати землю і переселятися до міст.

Економічна криза призвела до розорення багатьох дрібних і середніх підприємств, зростання безробіття, значного зниження добробуту населення. Загострилися відносини між робітниками і капіталістами, активізувалася діяльність нелегальних політичних організацій, що виступали за повалення царського самодержавства і встановлення демократичної республіки. У період кризи відбулися великі страйки робітників у Петербурзі, Москві, Харкові, Ростові-на-Дону, Катеринославі, Одесі та інших містах.

Наслідком соціально-економічної кризи стала політична активізація українського населення. У 1900 р. група студентів з українофільських гуртків Харкова створила першу в російській частині України українську політичну організацію - Революційну українську партію (РУП). Серед її керівників були Д. Антонович, О. Русов, Б. Камінський і Л. Мацієвич. Першим програмним документом РУП стала брошура "Самостійна Україна", написана харківським адвокатом М. Міхновським (1873—1924). Цей документ містив ряд важливих націоналістичних положень: 1) мета партії - створення незалежної української держави; 2) лідер національного руху - інтелігенція, яка служить своєму народові; 3) ціна досягнення головної цілі - будь-яка, включаючи насильницькі дії; 4) основні принципи боротьби – "хто не з нами, той проти нас", "Україна для українців", "переможемо або помремо"; 5) ніяких компромісів з поміркованими українофілами. Такі гасла говорять про націоналістичну орієнтацію РУП. Незабаром у РУП стався розкол, оскільки багатьом її членам не подобалися націоналістична категоричність, (особливо "Україна для українців") та безкомпромісність висунених у брошурі Міхновського ідей. У 1902 р. міхновці, не маючи широкої підтримки всередині РУП, створили окрему від неї Українську національну партію (УНП), У 1903 р. від РУП відділилася ліва група на чолі з Б. Ярошевським, що утворила Українську соціалістичну партію (УСП).

Основним регіоном діяльності РУП була Лівобережна Україна (Харківщина, Київщина, Полтавщина), основним об'єктом пропаганди - українські селяни, а головними формами боротьби - пропаганда і агітація. З

поширенням в Україні соціал-демократичних ідей частина руповців переглядає свої ідейні установки і в 1904 р. створює окрему Українську соціал-демократичну спілку ("Спілку"), яка на автономних правах увійшла в меншовистську - фракцію РСДРП. Члени "спілки" були впевнені, що розв'язання національного питання напряму пов'язане з боротьбою пролетаріату і розв'язанням соціально-економічних проблем.

У грудні 1905 р. на II з'їзді РУП більшість руповців на чолі з М. Поршем, В. Винниченком і С. Петлюрою прийшли до висновку про необхідність об'єднання національної ідеї з марксизмом і перетворили РУП в Українську соціал-демократичну робітничу партію (УСДРП). Відкидаючи інтернаціональний принцип побудови політичної організації та ідею демократичного централізму, УСДРП не увійшла до складу РСДРП (Російська соціал-демократична робітничка партія), залишаючись незалежною політичною силою.

Група поміркованих представників українського національного руху на чолі з С. Чикаленком у 1904 р. створила Українську демократичну партію (УДП). Ця організація стояла на платформі лібералізму, тобто виступала за конституційну монархію, проведення широких соціальних реформ і надання Україні автономії в складі федеративної Росії. Незабаром від УДП відкололася частина демократів на чолі з Б. Грінченком, С. Єфремовим і Ф. Матушевським, які утворили Українську радикальну партію (УРП). Після деяких сумнівів і поступок з обох сторін УДП і УРП об'єдналися в одну організацію - Українську радикально-демократичну партію (УРДП).

Студентам слід звернути увагу на те, що до початку 1905 р. в суспільстві назріли як об'єктивні, так і суб'єктивні передумови для революції. До об'єктивних передумов слід віднести : невирішеність аграрної проблеми, посилення експлуатації робітничого класу, об'єктивну зацікавленість буржуазії в залученні її до розв'язання найважливіших державних проблем, поразку царизма в російсько-японській війні, а до суб'єктивних - пропагандистську діяльність нелегальних політичних партій, появу

політичних лідерів, спроможних на рішучу політичну боротьбу з царатом. Все це й створило сприятливий ґрунт для могутнього соціального вибуху.

Початком першої буржуазно-демократичної революції в Росії стали події 9 січня 1905 р. в Петербурзі. У той вихідний день (його назвуть "кривавою неділею") царські війська розстріляли біля Зимового палацу 150-тисячну мирну робітничу демонстрацію, учасники якої намагалися передати Миколі II петицію про своє важке життя (робітники ще вірили в "доброго царя-батечку"). Звістка про загибель 1200 робітників і поранення приблизно 4,5 тис. чоловік швидко облетіла усю країну і викликала велике обурення у населення.

Вже у січні в Росії страйкували 440 тис. чоловік, тоді як в попередній період у страйках брало участь приблизно 43 тис. чоловік на рік. Перша фаза революції (січень-жовтень 1905 р.) була періодом наростання масових виступів, посилення їх політичного характеру; політизації народної маси; активізації процесу самоорганізації суспільства (утворення нових політичних партій, рад робітничих і солдатських депутатів, профспілок тощо); поширення заворушень в армії, на флоті та в селі; переплетення і взаємовплив робітничого, селянського і національно-визвольного рухів.

За своїм характером російська революція 1905-1907 рр. була буржуазно-демократичною. Це визначалося тими цілями, які стояли перед нею: повалення самодержавства, ліквідування поміщицького землеволодіння та проголошення демократичних свобод. Головною особливістю революції було те, що поряд з буржуазією, яка вимагала від царизму політичних прав та проведення ліберальних реформ, діяв пролетаріат. За переважаючими методами боротьби (політичний страйк, озброєне повстання робітників) революція мала пролетарське "забарвлення". У той же час участь в ній широких мас селянства, що вимагали скасування поміщицького землеволодіння, викупних платежів та наділення землею селян, додавала революції явно виражених селянських рис. Нарешті, залучення до революції

представників національних регіонів, що домагалися автономії в складі Росії, дозволяє нам стверджувати про її ознаки національно-визвольного руху.

Від другої половини січня до березня 1905 р. страйковий рух охопив підприємства Бахмутського, Слов'яносербського і Маріупольського повітів Катеринославської губернії, а також Таганрозького і Черкаського округів Області Війська Донського, півдня Ізюмського і Богодухівського повітів Харківської губернії. У Донбасі в страйках брали участь 53,6% шахтарів і 91,4% металістів. У квітні - серпні 1905 р. в Україні відбулося більше 300 страйків, у яких брали участь понад 110 тис. робітників. Особливо масовими були травневі страйки трудящих. У Варшаві, Лодзі, Одесі, Ризі та інших містах справа дійшла до озброєних зіткнень між робітниками і царськими військами.

У червні заворушення перекинулися в село і на флот. Селянські бунти були відмічені в 64 з 94 українських повітів. На Чорноморському флоті 14-25 червня спалахнуло повстання на броненосці "Потьомкін", матроси якого розправилися з офіцерським складом і підняли на щоглі червоний прапор. Оскільки повстання на "Потьомкіні" не було підтримане іншими кораблями Чорноморського флоту, броненосець мусив піти в румунський порт Констанца і там здатися місцевій владі.

Кульмінацією революції став жовтневий всеросійський політичний страйк, що відбувся 1-2 жовтня 1905 р. В ньому взяли участь 1,5 млн. робітників. В одній з листівок Луганської організації РСДРП писалося: "І весь світ побачив небачену подію. Не йдуть поїзди, не тріщить телеграф, не гудить телефонний дріт, не шумлять машини, не димлять фабричні труби, не горить на вулиці електрика. Все завмерло. То робітник повстав, то мускулистий кулак загрожує всім живодерам, всім самодержцям".

Жовтневий страйк паралізував дії уряду, розладнав все господарське життя країни. Під натиском революційних мас цар Микола II 17 жовтня 1905 р. видав Маніфест, у якому обіцяв народу політичні свободи: недоторканість особи, свободу совісті, слова, зборів і союзів. Уряд пообіцяв скликати

Державну думу, перший парламент з дорадчими функціями, який обирається всіма класами суспільства. Поява цього документа мала дуже важливі наслідки. Студенти повинні знати, що саме цей Маніфест став важливим кроком на шляху реформування самодержавної монархії. Маніфест 17 жовтня значно розширив рамки легальної політичної і культурної діяльності; помітно її пожвавив та урізноманітнив. Свобода друку дала поштовх до появи перших україномовних газет і журналів: у Лубнах у 1905 р. почали видавати газету "Хлібороб"; потім газети на українській мові з'явилися в Катеринославі, Одесі, Полтаві, Харкові та інших містах. Серед українських соціально-політичних журналів можна назвати "Дзвін", "Українська хата", "Рідний край", "Посів". Усього в 1905—1907 рр. друкувалося 24 україномовних видання. У багатьох населених пунктах відкрилися філії культурно-просвітницької організації "Просвіта" (до середини 1907 р. їх нараховувалося 35).

Активізувався процес масової самоорганізації суспільства: почали виникати партії, ради, профспілки, кооперативи тощо. Зростає чисельність лівих партій і організацій: російської партії есерів (соціалістів-революціонерів), анархістів, анархо-синдикалістів, а також більшовиків і меншовиків.

Студентам потрібно знати про програмні настанови та діяльність найбільш важливих загальноросійських політичних партій. Великий вплив на Україні в цей час мала партія соціалістів-революціонерів, особливо серед селянства. Есери за своїми програмними установками були прямими продовжувачами справи народників. Вважаючи селян революційним класом, вони вели пропаганду, передусім, серед сільського населення. У 1901 р. різні есерівські групи злилися в Партію соціалістів-революціонерів Росії, про що офіційно було оголошено в газеті "Революційна Росія" у січні 1902 р. У ході революції кількість есерівських організацій в Україні значно зростає; одночасно збільшилось і число членів цієї партії (з 1260 до 25 тис. чоловік).

У 1907 р. утворилася окрема Українська партія соціалістів-революціонерів (УПСР). Програма партії містила такі положення:

- 1) здійснення соціальної революції, встановлення демократичної республіки, створення справедливого соціалістичного суспільства;
- 2) знищення національного поневолення, встановлення рівності всіх національностей і надання націям права на самовизначення;
- 3) визнання невід'ємних прав громадян: свободи совісті, слова, друку, зборів, союзів, страйків, недоторканості особи і житла, загального і рівного виборчого права для всіх громадян, що досягли 20-літнього віку;
- 4) усупільнення праці, власності і всього господарства;
- 5) "соціалізація" землі, тобто вилучення землі з товарного обороту і передача її в загальнонародне надбання без викупу; зрівняльно-трудове користування землею зі сплатою ренти, що йде на суспільні потреби.

Есери застосовували різні форми класової боротьби, включаючи й індивідуальний терор. Останній розглядався як "збудник" революційної активності мас, а також засіб залякування царського уряду і дезорганізації його роботи.

У 1903 р. на II з'їзді було створено Російську соціал-демократичну робітничу партію (РСДРП), яку очолив В.І. Ульянов (Ленін). З'їзд прийняв програму та статут РСДРП. При обранні центральних органів партії Ленін та його прихильники отримали більшість, а інша частина, на чолі з Г.В. Плехановим, опинилася у меншості. Таким чином відбувся історичний розкол РСДРП на більшовиків та меншовиків. Різниця між ними полягала, перш за все, у тактиці досягнення мети: якщо більшовики виступали за перехід від буржуазно-демократичної революції до соціалістичної та встановлення диктатури пролетаріату, шляхом збройного повстання, то меншовики обмежувалися буржуазно-демократичним етапом революції, були проти збройного повстання та диктатури пролетаріату, допускали співпрацю з представниками ліберально-буржуазних партій. На відміну від есерів та анархістів, більшовики були проти тактики індивідуального терору,

виступали за масові революційні дії пролетаріату, вважаючи, що тільки таким чином можна зруйнувати існуючий монархічний лад і встановити демократичну республіку. За різними оцінками, чисельність більшовиків на Україні в 1905-1907 рр. зросла від 1 до 4-7 тис. чоловік. Меншовиків було ще більше (від 10 до 14 тис.).

Провідною силою ліберально - демократичного табору Росії стала Конституційно-демократична партія - КДП, (або "партія народної свободи" ПНС) яка була створена у жовтні 1905 р. Про це говорить переконлива перемога кадетської партії на виборах до Першої Державної думи, коли з 448 депутатів 153 належало до партії кадетів, що склало 34,1% членів Думи. На чолі партії стояв відомий історик П.М. Мілюков, який стане міністром закордонних справ Тимчасового уряду. Стратегічною метою кадетів було встановлення в Росії конституційної монархії та проведення ліберально-демократичних реформ. Пізніше кадети виступали за встановлення республіки.

Правіше за кадетів знаходилися октябристи («Союз 17 жовтня»); ця партія об'єднувала переважно великих підприємців, фабрикантів і банкірів, тісно пов'язаних з царським самодержавством. Вони не бажали ліквідувати монархію, домагаючись від царизму лише права брати участь в управлінні державою.

Відсутність парламентських форм правління і необхідність консолідації опозиційних сил обумовили появу на арені суспільного життя нової форми організації влади - Рад робітничих депутатів. У жовтні-грудні 1905 р. Ради виникли більш ніж в 50 містах Російської імперії, в тому числі в усіх промислових центрах України. Депутатами Рад були в основному представники лівих партій - есери, меншовики і більшовики. Їх обирали на заводах, фабриках, копальнях, у залізничних майстернях як в містах, так і в робітничих селищах. Засідання Рад проходили регулярно: один-два рази на тиждень. Для керівництва повсякденною роботою обиралися виконавчі комітети. Ради намагалися стати органами місцевого самоврядування.

Ради робітничих депутатів проводили масову агітацію серед трудящих, обговорювали економічні та політичні питання, створювали фонди допомоги безробітним і формували бойові дружини з метою революційної оборони і протидії жандармам та чорносотенцям.

Свідченням активної масової самоорганізації суспільства стало утворення профспілок. У ході революції профспілковий рух охопив усі великі міста України, включаючи Одесу, Київ, Харків, Катеринослав, Миколаїв. До кінця 1905 р. на Україні працювало вже майже 80 профспілкових об'єднань.

Незважаючи на видання Маніфесту 17 жовтня, напруження революційної боротьби не стихало до самого кінця 1905 р. У листопаді повстали моряки на крейсері «Очаков» у Севастополі (керував ним лейтенант П. Шмідт); у Києві тоді ж повстав саперний полк на чолі з підпоручиком Б.Жадановським. У грудні по найбільших промислових центрах імперії прокотилася хвиля політичних страйків і озброєних повстань робітників. Реакцією на Грудневе збройне повстання 1905 р. у Москві стало повстання у Олександрівську, Катеринославі, Горловці. Збройні сутички між поліцією та робітниками відбулися у Харкові.

На Україні основним районом озброєної боротьби стала Катеринославська губернія, до складу якої входив Донбас. На залізничних станціях Донецького басейну створювалися розпорядчі комітети, які формували бойові дружини і брали під контроль місцеву адміністрацію.

У 1906 р. революція пішла на спад. У квітні була скликана I Державна дума, участь у якій ліві партії проігнорували (що, безумовно, було їх тактичною помилкою-вони позбавилися можливості використати легальну думську трибуну для відстоювання своїх інтересів). До складу I Думи у результаті потрапили лише представники правих і центристських партій. З 497 депутатів Україну представляли 63 українці, 22 росіянина, 5 поляків, 4 євреї і 1 німець. Щоб активно діяти на цьому форумі, українці організували окрему фракцію, у яку увійшли 44 чоловіка. Фракція приділила основну

увагу аграрному і національному питанням. Вона розробила проект надання Україні автономії, однак не встигла внести його на розгляд; проіснувавши усього 72 дні, Дума була розпущена царем.

Політичні сили по-різному оцінювали розпуск Думи, так, більшовики зв'язалися з ЦК з метою негайного звернення до робітничого класу з закликом відповісти на це посиленою підготовкою загального збройного повстання. Для запобігання кровопролиття кадети зібралися у Выборзі та звернулися до народу з так званим Выборзьким зверненням, в якому пропонувалося: пасивне протистояння царизму у вигляді відмови сплачувати податки, признавати царські позики, поки уряд не проведе скликання нової Думи. Застосування цих заходів передбачалося "не негайно, а по виявленню настроїв народу та не раніше осіннього скликання". Незабаром, зрозумівши, що дана тактика не приносить успіху, кадети відмовились від Маніфесту.

19 серпня того ж року урядом був прийнятий указ про військово-польові суди. Розгляду цих судів підлягали усі справи, коли здійснення злочинного діяння було "настільки очевидним, що немає потреби в його розслідуванні". Судочинство мало здійснюватися протягом 48 годин, а вирок за розпорядженням командуючого округом виконувався у межах 24 годин.. Хоч офіційних відомостей про число жертв військово-польових судів не збереглося, на думку дослідників, за вісім місяців (з серпня 1906 по квітень 1907 р.) вони винесли смертні вироки 1102 обвинуваченим. 20 квітня 1907 р. указ про військово-польові суди втратив силу, однак страти не припинилися, оскільки продовжували діяти військово-окружні суди.

II Державна дума зібралася 20 лютого 1907 р.. Українці знов організували в Думі окрему фракцію, установчі збори якої відбулися 4 березня; до фракції увійшло 47 чоловік, переважно селяни. Фракція розробила законопроекти з аграрного і робочого питань, а також закликала до реорганізації управління "в дусі національної і територіальної автономії всіх частин Російської імперії". Незадоволений радикалізмом депутатів, Микола II за пропозицією голови уряду П.Столипіна 3 червня того ж року

розпустив і II Думу. Таким чином, у Росії було встановлено третьочервневу систему.

Акцентуємо увагу студентів на те, що розпуск II Державної думи визначав кінець революції та початок реакції суспільно-політичного життя. Царський уряд намагався жорстоко придушити та покарати учасників революції. 16 червня був обнародований новий виборчий закон, який закритим доступом до участі у виборах робітникам і селянам (80% виборців), зберігши це право лише за великими землевласниками. Фактично царизм перекреслив основне завойовання революції; наступив період реакції.

2. Століпінська аграрна реформа та здійснення на Україні.

Перша світова війна і Україна

Після поразки першої російської революції в багатьох районах Російської імперії був введений надзвичайний стан. Там заборонялися будь-які збори, мітинги, наради і публічні зібрання. Повсюдно царська "охранка" проводила обшуки на квартирах робітників і партійних активістів, громила профспілки і страйки, забороняла студентські збори, закривала опозиційні друкарські видання, арештовувала в містах і селах неблагонадійних осіб, справи яких передавалися військовим судам. По обвинуваченнях в "політичних злочинах" за період 1907 - 1909 рр. у Росії було засуджено 26 тис. осіб, з яких 5 тис. були винесені смертні вироки. У в'язницях імперії в 1909 р. знаходилося майже 180 тис. арештантів. Партії лівого спрямування вимушені були піти у підпілля, а їх вожді (включаючи багатьох старих діячів РУП) поспішили емігрувати.

Наступ реакції був помітним і в національному питанні. Уряд заборонив викладання предметів українською мовою в тих школах, де воно було введено явочним порядком у роки революції. Закривалися українські клуби, наукові товариства, культурно-просвітницькі організації. Зокрема, під

тиском влади перестали працювати київська, одеська, чернігівська, полтавська, ніжинська та інші "Просвіти".

Головним організатором и рятівником царизму був голова Ради міністрів П. Столипін (1862-1911). Він хотів створити сильну, централізовану, монолітну імперію, повернути царському самодержавству колишню необмежену владу і авторитет. При цьому Столипін враховував уроки революції і шукав шляхи виходу з політичної кризи. Було очевидно, що масова участь селян в загальнонародному бунті була наслідком збереження таких пережитків феодалізму, як поміщицьке землеволодіння і селянська община. Остання показала не тільки свою нездатність ефективно господарювати, але і належно контролювати своїх членів. Реформування аграрного сектора почалося указом 9 листопада 1906 р. "Про доповнення деяких постанов чинного закону, що стосується селянського землеволодіння і землекористування". Надалі, доповнений і перероблений у III Державній думі, він став діяти як закон 14 червня 1910 р. Приблизно через рік, 29 травня 1911 р., був ухвалений закон "Про землеустрій". Ці три акти склали юридичну основу серії заходів, відомих у літературі під назвою "столипінська аграрна реформа". Основні ідеї реформи були такі: 1) руйнування селянської общини; 2) дозвіл селянам отримати общинну землю в приватну власність (поселитися на хуторах або "отрубах"); 3) переселення селянських сімей у малозаселені райони Північного Кавказу, Середньої Азії, Сибіру і Далекого Сходу. Тим самим столипінська аграрна реформа повинна була дати новий поштовх комерціалізації сільського господарства, переводу його на капіталістичні рейки розвитку. Традиційний патріархальний общинний уклад планувалося замінити господарствами фермерського типу, орієнтованими на випуск товарної продукції. Успішна реалізація цього грандіозного проекту сприяла розв'язанню проблеми сільського перенаселення і зміцненню соціальної опори самодержавства в аграрному секторі економіки.

На думку Столипіна община стримувала розвиток сільського господарства, оскільки там існувала кругова порука, працюючі селяни змушені були нести відповідальність за інших ледачих общинників. Селяни були не зацікавлені результатами своєї праці. Ось чому він намагався цей інститут розпустити. Студентам слід звернути увагу на те, що у радянські часи колгоспи за своєю формою землекористування нагадували общинну. Різниця полягала лише в тому, що общинна земля належала поміщикам, а колгоспна – державі. У 2000 р. Президентом України Л.Д. Кучмою було підписано Закон про землю, який надавав можливість селянам виходити з колгоспів та отримувати землю для землекористування на основі паїв.

Проти столипінської реформи озброїлися як праві, так і ліві політичні сили. Правих не влаштовувала ломка традиційного для Росії сільського укладу і заміна його чужими "російській душі" західними зразками, Ліві побачили в розоренні общини прагнення влади ослабити революційну згуртованість селян, розпорошити їх сили, знизити політичну активність. Студентам потрібно знати, що найбільший успіх реформа мала в Україні. Це було пов'язане з тим, що тут традиція общинного землеволодіння не мала такого поширення, як в Росії, і український селянин був більшим індивідуалістом, ніж російський. У 1907-1915 рр. на Правобережжі з общин вийшли 48% селян, на Півдні - 42%, на Лівобережжі - 16,5%. До 1916 р. виникло 440 хуторів (14% всіх селянських господарств). Однак остаточно зруйнувати селянську общину не вдалося. Потерпіла фіаско і спроба ліквідувати поміщицьке землеволодіння. Переселенська політика спочатку мала величезні масштаби (в 1906—1912 рр. з України на нові землі виїхало майже 1 млн. чоловік), але фінансові труднощі, важкі природні умови призвели до того, що багато селянських сімей стали повертатися зі Сходу в європейську частину імперії; тільки в 1911 р. додому повернулося 68,5% переселенців. Багато хто з них встиг розоритися, втратити засоби існування і, таким чином, поповнити і без того значну армію безробітних і жебраків.

1 вересня 1911 р. у київській опері агент царської охоранки Д. Багров двома пострілами з револьвера смертельно поранив П. Столипіна. Оцінюючи реформаторську діяльність убитого голови уряду, Ленін пізніше писав: "Столипін намагався у старі мехи влити нове вино, старе самодержавство переробити в буржуазну монархію, і крах столипінської політики є крахом царизму..." Але існувала й інша точка зору на постать П. Столипіна. Так, наприклад, англійська газета "Дейли Телеграф" у своїй редакційній статті писала: "Пішов з життя найбільш великий реформатор ХХ століття - П.Столипін". Ось так по різному оцінювали діяльність Голови російського уряду. Студентам слід пам'ятати, що головною метою діяльності Столипіна була не боротьба за збереження самодержавства в тому вигляді в якому воно було, а проведення прогресивних буржуазних реформ, які б дозволили Росії швидко розвиватися по капіталістичному шляху на рівні провідних країн світу. Він завжди підкреслював важливість для Росії таких складових як "православ'я, самодержавство, народність", і якщо зруйнувати хоча б одну з них, може початися крах держави. Тому він так обережно ставився до інституту самодержавства як політичної основи держави.

В історію увійшло багато відомих цитат , в яких Столипін розкриває своє ставлення щодо Росії. Наприклад, революціонери постійно дорікали Столипіна у створенні військово-польових судів, казали що у нього руки по лікті в крові, на що він спокійно відповідав у Думі : "Панове, потрібно відрізняти кров на руках хірурга від крові на руках ката", або: "Якщо вам потрібні великі потрясіння, то нам потрібна велика Росія".

До постаті Столипіна можна ставитися по-різному, але те, що це була велика особистість, реформатор, який жив державними справами, не заперечує сумніву. Намагання реформувати Росію, особливо це стосувалося України, створити на селі справжніх господарів своєї землі, які б були зацікавлені у результатах своєї справи та не залежали б як від поміщиків так і від общини. За думкою Столипіна вже за 10-15 років більшість селян

повинна стати власниками хуторів та отрубів, що сприяло б підняттю добробуту всього населення країни. За декілька років реформи Столипіна було так заселено райони Далекого Сходу та Сибіру, як за три століття це зробив царизм. Але здійснити всі свої задумки йому завадили постріли Багрова у Києві.

На думку деяких дослідників, в 1912—1914 рр. в Росії назривала нова революційна ситуація. Однак Перша світова війна (1914-1918), що вибухнула влітку 1914 р., тимчасово збила революційну хвилю, що підіймалася, й перевела суспільну увагу з внутрішніх проблем на тему зовнішньої загрози.

Війна стала наслідком протистояння двох блоків імперіалістичних держав: Четверного союзу (Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія і Туреччина) і Антанти (Англія, Франція і Росія). Почавшись в Європі, вона незабаром охопила й інші частини світу, втягнувши в свою орбіту 38 країн (3/4 населення землі). Ворогуючі сторони прагнули встановити своє панування у світі, захопити чужі території, встановити контроль над найважливішими ринками сировини і збуту.

З самого початку війни Україна була втягнута в цю імперіалістичну бойню, причому більшість українців (3,5 млн. солдат) воювала в лавах російської армії, а інші (250 тис. солдат) служили у ворожій їм австрійській армії. Таким чином, українці мусили вбивати один одного під чужими знаменами, вмираючи в ім'я імперій, що їх пригноблювала.

Визначаючи цілі Німеччини у війні на Східному фронті, німецький "стальний магнат" А. Тіссен заявив: "Росія повинна віддати нам прибалтійські провінції, частину Польщі і Донецький басейн з Одесою, Кримом і Приазов'ям Австро-Угорщина планувала анексію Поділля і Волині. У той же час Росія хотіла розширити свої володіння за рахунок захоплення Галичини, Буковини і Закарпаття.

Студентам слід звернути увагу на те, що Перша світова війна обумовила глибокий розкол українського національного руху, який намітився в двох площинах: як між українцями ворогуючих сторін, так і

всередині Російської і Австро-Угорської імперій (в цих імперіях вони розділилися на прихильників і противників "війни до переможного кінця"). Відверто проавстрійську позицію зайняла створена у серпні 1914 р. у Львові Головна Українська Рада (ГУР), що являла собою міжпартійний блок у складі радикальної, соціал-демократичної і націонал-демократичної партій. Очолив це об'єднання К. Левицький. У своєму програмному маніфесті ГУР заявила: "Війни хоче цар російський, самодержавний володар імперії, яка є історичним ворогом України. Царі російські порушили Переяславський договір, яким вони зобов'язалися шанувати самостійність України, - і поневолили вільну Україну. Царська імперія протягом трьох століть веде політику, яка має за ціль відібрати в поневоленої України національну душу і зробити український народ частиною російського народу. Царський уряд відібрав в українського народу його найсвятіше право - право рідної мови". Маніфест закликав українців виступити проти Російської імперії. "Перемога австро-угорської монархії, - підкреслювалося в цьому документі, - буде нашою перемогою". І чим скоріше буде поразка Росії, тим швидше настане година визволення України. З ініціативи ГУР незабаром був створений легіон Українських січових стрільців (УСС) у складі австрійської армії. Хоч записатися в нього хотіли 28 тис. добровольців, власті Австро-Угорщини обмежили його чисельність до 2,5 тис. чоловік. Студентам слід поміркувати над тим, чому австрійська влада не дозволила усім бажаючим вступити до армії.

У цей же час група емігрантів з російської частини України (Д. Донцов, В. Дорошенко, А. Жук та інші) заснувала у Відні свою організацію - Союз визволення України (СВУ), головою якого став один з ідеологів українського націоналізму Д. Донцов. Програмною метою СВУ було утворення незалежної Української держави, встановлення демократичної конституційної монархії з однопалатним парламентом, забезпечення самостійності української церкви. Фінансову допомогу СВУ надавали країни Четверного союзу. У російській частині України оборонську, проросійську

позицію зайняли Товариство українських поступовців (ТУП) і частина членів УСДРП на чолі з С. Петлюрою, що редагував журнал "Українське життя". Емігранти-москвофіли з Західної України створили у Києві "Карпатсько-руський визвольний комітет", який закликав галичан зустрічати російську армію як визволительку. Частина соціал-демократів (включаючи письменника В. Винниченка) дотримувалася антивоєнної позиції під лозунгами "Геть війну! Хай живе автономія України!".

На початку вересня 1914 р. російські війська прорвали австрійську оборону і захопили значну частину Східної Галичини. Ця поразка австрійців мала страшні наслідки для галичан. Повірівши обвинуваченням польської адміністрації провінції, буцімто поразка на фронті була слідством "зради українців", австро-угорські війська розгорнули кампанію терору проти українського населення. Спочатку русофілів, а потім і простих українців арештовували сотнями і страчували без суду і слідства. Тисячі людей були кинуті у концтабори: Талергоф, Терезієнштадт та інші. У Талергофі (Штирія) утримувалися 30 тис. русофілів та українофілів, тисячі з них загинули від тифу і скотського ставлення. Згодом у віденському парламенті вибухнув скандал навколо подібного ставлення до "австрійських громадян", і в 1917 р. концтабори було закрито.

Незавидною була доля і тих галичан, які потрапили під російську окупацію. Царський уряд дав зрозуміти, що вважає Східну Галичину не якимсь тимчасовим завоюванням, а "споконвічною російською землею", яка тепер "назавжди возз'єднується з матір'ю - Росією". Генерал-губернатором Галичини призначили графа О. Бобринського, що заявив мешканцям Львова: "Я буду тут вводити російську мову, закон і устрій". Нові власті закрили майже всі українські культурні установи, кооперативи та пресу. Обмежувалося використання української мови і робилися спроби ввести у школах російську мову. Гострих нападів зазнала греко-католицька церква, яка вважалася оплотом "мазепинців". Протягом кількох місяців в Галичині було здійснено 1200 арештів, 578 чоловік (включаючи 34 греко-католицьких

священиків) вислали до Росії. Був арештований і вивезений в Суздаль митрополит Андрій Шептицький; він залишався у засланні до революції 1917 р.

Однак наступ австрійських і німецьких військ весною 1915 р. змусив російську армію відступати з Польщі, Литви та Західної України. При цьому в Галичині російські власті арештувати немало українських інтелігентів і відвезли з собою 700 заручників. До червня під російським контролем залишилося лише вісім повітів Східної Галичини.

Поразка на фронті вплинула на внутрішню ситуацію Росії. Російські ліберали і поміркована преса стали з більшою увагою ставитися до українських проблем. Важливу роль у цьому питанні зіграла кадетська партія, яка рішуче засудила антиукраїнську діяльність російської влади й генерал-губернатора графа О. Бобринського у Східній Галичині. Сам лідер кадетів Мілюков такі дії Росії визначив як "Європейський скандал", намагався врегулювати його постійно спілкувався з українськими політичними діячами, особливо з Грушевським.

Поступово відкривалися українські кооперативи, бібліотеки, наукові товариства, газети. Помітну роль у відновленні українського суспільно-політичного життя зіграло напівлегальне Товариство українських поступовців (ТУП), члени якого встановили тісні контакти з керівниками російських ліберальних кіл і закликали їх засудити російську окупаційну політику в Галичині. У грудні 1916 р. Рада ТУПу випустила декларацію "Наша позиція", в якій заявила про свою боротьбу "за демократичну автономію України, гарантовану такою ж федерацією рівноправних народів, за повне забезпечення культурно національних цінностей і політичних прав українського народу". Декларація завершувалася закликом покінчити з війною і створити нормальні умови для життя "вільної людини серед вільного народу".

3 Лютнева революція 1917 р. та її наслідки в Україні

Звертаємо увагу студентів на загострення соціально-економічної та політичної кризи: наприкінці 1916 - початку 1917 р. Росія знов стояла на порозі революційного вибуху. Тривала війна, яка коштувала Російській імперії 8 млн. чоловік убитими, пораненими та полоненими, до крайності загострила соціально-економічну і політичну ситуацію в країні. Мобілізація до війська майже половини усіх працездатних чоловіків привела до скорочення виробництва сільгосппродукції і промислових виробів, різко підскочили ціни на хліб та інші необхідні продукти, голод став звичайним явищем, особливо у містах. Стагнація аграрного сектора економіки доповнювалася розвалом транспортної системи. Системна господарська криза неминуче супроводжувалася зростанням соціальної напруженості, повсюдно відбувалися селянські бунти і страйки робітників. 23 лютого 1917 р. в Петрограді (так з початком війни став називатися Петербург) пройшли масові страйки, мітинги і демонстрації, які посилювалися 24 і 25 лютого. Страйк в столиці став загальним. У ньому взяли участь робітники і ремісники, службовці і інтелігенція, студентство і учні. Народ голосно проголосив свої вимоги: "Хліб!", "Мир!", "Свобода!", "Геть царизм!", "Хай живе демократична республіка!". Солдати Петроградського гарнізону 27 лютого відмовилися стріляти у повсталий народ і перейшли на бік революційних мас. Увечері того ж дня в приміщенні Таврічеського палацу, де зазвичай засідала Державна дума, була створена Петроградська Рада робітничих і солдатських депутатів. Одночасно представники буржуазних партій сформували Тимчасовий комітет Державної думи, що взяв на себе ініціативу утворення нового уряду.

Вранці 28 лютого імператор Микола II знайшов у себе на столі в Ставці Верховного головнокомандуючого в Могильові три телеграми: від членів Державної ради, начальника Петроградського гарнізону та від імператриці Олександри Федорівни із Царського Села. Остання повідомляла: "Революція

прийняла страхітливі розміри... Звістки гірше, ніж будь-коли". Після деяких вагань Микола II вирішив відректися від престолу. Відповідний маніфест був підписаний у салон-вагоні царського поїзда 2 березня 1917 р. Самодержавство впало. Росія стала на шлях боротьби за встановлення республіки.

Ще до офіційного відречення Миколи II Тимчасовий комітет Державної думи оголосив, що в Росії "надалі до скликання Установчих зборів, які хотіли визначити форму правління Російської держави", створюється "Тимчасова громадська Рада міністрів" (Тимчасовий уряд). В основу цього кабінету міністрів було покладено список, складений кадетами і октябристами ще до революції. Головою Тимчасового уряду було обрано князя Г. Львова - ліберального діяча, що очолював з липня 1914 р. "Всеросійський земський союз допомоги хворим і пораненим воїнам". Міністром закордонних справ став лідер партії кадетів П.М. Мілюков, пост військового міністра дістався октябристу А. Гучкову, а міністерство юстиції очолив есер О.Ф. Керенський. Поряд з Тимчасовим урядом почала діяти Петроградська рада робітничих та солдатських депутатів, де більшість мали меншовики та есери. Рада стала претендувати на владу в столиці імперії. Таким чином у Петрограді виникло двовладдя: влада Тимчасового уряду та Петроградська рада.

На перших порах Тимчасовий уряд мусив погоджувати свої дії з Петроградською Радою. Під тиском революційні мас уряд оголосив про повну і негайну амністію політичним в'язням, про скасування всіх станових, віросповідальних і національних обмежень, про проведення загальних виборів до органів місцевого самоврядування і підготовку виборів до Установчих зборів. Були проголошені політичні права і свободи, ліквідовані поліція, жандармерія і царська охрнка, всюди на місцях створювалися загони народної міліції. Одночасно з офіційними органами управління, що були підпорядковані Тимчасовому уряду, по усій країні стихійно стали виникати Ради робітничих і солдатських депутатів, що склалися переважно

з представників поміркованих соціалістів (меншовиків і есерів); вплив більшовиків в них був поки що обмеженим. Лідери більшовиків на чолі з Леніним знаходились за кордоном та не мали ще можливості впливати на хід революційних подій.

З органів повстання Ради швидко перетворювалися в органи державної влади: вони брали на себе функції управління і підтримки громадського порядку, створювали робітничі дружини, комісії для контролю над виробництвом тощо. На Україні до середини 1917 р. нараховувалося 252 Ради. Найбільш впливовими вони були в Донбасі (тут утворилося 180 Рад), у великих містах (Харкові, Києві, Катеринославі, Луганську, Полтаві), в прифронтовій смузі Південно-Західного і Румунського фронтів, в сільських районах українсько-російського прикордоння. Іншими словами, в країні виникло двовладдя-влада центрального Тимчасового уряду і влада Рад на місцях.

У Києві про падіння царського самодержавства і утворення Тимчасового уряду дізналися 2 березня, а 4 березня представники громадських організацій та політичних партій сформували Виконавчий комітет; протягом наступних трьох місяців він являв собою вищу владу у місті. В цей же час, Товариство українських поступовців ухвалило рішення про створення Об'єднувального центру. З цією метою вже 4 березня 1917 р. у Києві пройшли збори делегатів від різних українських громадських організацій, партій, на яких було утворено Українську Центральну Раду. Головними ініціаторами створення УЦР були члени ТУП Є. Чикаленко, С. Єфремов і Д. Дорошенко, а також члени УСДРП В. Винниченко і С. Петлюра. Відразу УЦР відправила привітання голові Тимчасового уряду князеві Львову і міністру юстиції Керенському, висловивши надію, що у вільній Росії будуть гарантовані законні права українського народу. Через кілька тижнів в УЦР вступила також молода Українська партія соціалістів-революціонерів (УПСР), яку представляли М. Ковалевський, П. Христюк і М. Шаповал. 7 березня головою УЦР обрали професора історії

М.С. Грушевського (заочно, оскільки він знаходився у засланні). Так в Україні, нарівні з Виконавчим комітетом і Радами робітничих і солдатських депутатів, виникла третя політична сила, що претендувала на владу - Центральна Рада. Студентам слід пам'ятати, що створення Центральної ради стало початком Української національної революції.

Самоорганізувавшись, Центральна Рада вже 6 березня звернулася з відозвою до всього українського народу:

"Народе український, впали вікові пута, прийшла воля всьому пригніченому людові, всім поневоленим націям Росії. Настав час і твоєї волі і пробудження до нового, творчого життя після більш як 200-річного сну. Уперше ти будеш мати змогу сам за себе сказати, хто ти і як хочеш жити як окрема нація. З цього часу в дружній сім'ї вільних народів могутньою рукою зачнеш собі сам кращу долю кувати".

Відозва закликала українців домагатися всіх прав, що "природно" належали їм, роблячи основний наголос на заведенні української мови в усіх школах, судах і урядових установах.

Доля української національної революції багато в чому залежала від того, яким політичним партіям віддасть перевагу народ на виборах до Рад та органів влади.

У березні-квітні 1917 р. в Україні діяли десятки українських і всеросійських політичних партій, серед них:

- ТУП - Товариство українських поступовців (з квітня 1917 р. - партія соціалістів-федералістів, або есефов);
- УСДРП - Українська соціал-демократична робітнича партія;
- УПСР - Українська партія соціалістів-революціонерів (есерів);
- Всеросійська партія соціалістів-революціонерів (есерів);
- РСДРП - Російська соціал-демократична робітнича партія;
- Конституційно-демократична партія, офіційно - партія "народної волі" (кадети), (всеросійська партія);
- Октябристи, "Союз 17 жовтня" (всеросійська партія).

Усі політичні партії провели з'їзди і конференції, на яких були прийняті політичні програми подальшого розвитку країни у зв'язку з Лютневою буржуазно-демократичною революцією. Українські партії ставили своїм завданням боротьбу за автономію України, підтримку Центральної Ради, але не виключали можливість співробітництва з Тимчасовим урядом Росії.

Всеросійські партії есерів і меншовиків вважали, що необхідно підтримувати Тимчасовий уряд, незважаючи на те, що він був сформований з представників кадетів і октябристів. У перспективі есери і меншовики сподівалися отримати більшість в уряді, сформованому Установчими зборами.

Лідери кадетів і октябристів заявляли про повну підтримку Тимчасового уряду, допускали формування коаліційного уряду, до складу якого ввійдуть есери і меншовики. Кадети та октябристи вимагали негайного розпуску більшовицької партії, намагалися зупинити та оволодіти революцією, протиставляючи їй шлях мирного, конституційного розвитку, збереження "єдиної і неподільної" Росії.

Більшовики - РСДРП(б) - у квітні 1917 р. змінили політичну лінію. Цьому сприяла робота «Квітневі тези», написана В. Леніним, який повернувся з еміграції до Петрограду. Більшовики ставили перед собою (відповідно до «Квітневих тез») такі задачі:

- не надавати ніякої підтримки Тимчасовому уряду;
- витиснути з Рад есерів і меншовиків, отримавши більшість;
- реалізувати гасло "Вся влада Радам!", тобто проголосити в країні радянську владу (з урахуванням того, що більшість у Радах одержать більшовики, влада фактично переходить до РСДРП(б)).

Усі політичні партії проводили велику агітаційну та організаційну роботу для того, щоб завоювати довіру населення, збільшити свій чисельний склад і популярність. Підсумки цієї роботи в Україні (квітень-травень 1917 р.) були такими:

- Соціалісти-федералісти завоювали популярність серед інтелігенції та в Центральній Раді.
- Українські соціал-демократи мали підтримку в містах Правобережжя.
- Всеросійські соціал-демократи (меншовики) користувалися підтримкою пролетарських районів України.
- Українські есери завоювали довіру сільського населення.
- Всеросійські есери домоглися успіху на Катеринославщині і Херсонщині серед сільського населення.
- Більшовики - РСДРП(б) - у березні-квітні 1917 р. підтримкою населення не користувалися, але вже в травні їхній вплив зріс. На довиборах до Рад більшовики отримали близько третини депутатських місць.
- Кадети навесні 1917 р. особливо широкою підтримкою населення не користувалися.
- Октябристи підтримки в населення практично не мали.

Таким чином, підтримку населення України мали українські і всеросійські політичні партії, які виступали за соціалістичні і демократичні перетворення та автономний устрій України.

У Києві швидкими темпами організовувалися все нові громадські і політичні організації. 6 березня офіцери-українці проголосили Установчу військову раду. Того ж дня утворився Центральний Український кооперативний комітет. Відновила свою діяльність київська "Просвіта", закрита у 1910 р., почала виходити газета "Нова Рада". У багатьох містах пройшли масові маніфестації українців. Так, у Петрограді 12 березня в демонстрації брали участь 200 тис. українців; у Києві 19 березня на демонстрацію вишли 100 тис. чоловік. Українські політичні діячі побачили в цих маніфестаціях прагнення народу до самостійного життя і вирішили закріпити за собою керівну роль в українському національному русі. 6 квітня у Києві зібрався Український національний конгрес, делегатами якого стали

900 представників від різних українських громад колишньої імперії, а також від військових, селянських, робітничих, просвітницьких і кооперативних організацій та політичних партій. Головними питаннями, що розглядалися на конгресі, були питання автономії і перетворення Росії у федеративну демократичну республіку. У перший же день конгрес затвердив такі резолюції:

1) тільки надання Україні широкої національної і територіальної автономії забезпечить потреби українців і народів, які мешкають на українській землі;

2) гарантувати цю автономію може лише федеративний устрій Росії;

3) єдиною прийнятною формою державного устрою може бути тільки Російська федеративна і демократична республіка;

4) одним з головних принципів української автономії повинно стати повне забезпечення прав національних меншин, що проживають на Україні.

Перед закриттям конгресу була прийнята схема організації УЦР. За пропозицією Грушевського, до її складу мали увійти близько 150 депутатів. Головою Центральної Ради шляхом таємного голосування знову обрали Грушевського; його заступниками стали С. Єфремов і В. Винниченко. Студентам слід звернути свою увагу на те, що з цього моменту УЦР стала розглядати себе як український парламент

Щоб ще більше посилити свої позиції, УЦР організувала проведення у Києві I Військового з'їзду, який відкрився 5 травня. На з'їзд прибуло майже 700 делегатів від кілька сот тисяч українських солдатів. З усіх загальних політичних питань учасники з'їзду повністю підтримали політику центральної Ради.

У кінці того ж місяця УЦР вирішила відправити свою делегацію на переговори з Тимчасовим урядом. Українські політики домагалися від верховної російської влади визнання автономії України, вимагали допустити українських представників на майбутню міжнародну мирну конференцію, українізувати армію, початкову, середню і вищу школу, виділити фонди на

національно-культурні заходи, які проводяться УЦР, тощо. Як і слід було чекати, місія в Петроград. не увінчалася успіхом. І Тимчасовий уряд, і есеро-меншовистська Петроградська Рада рішуче відмовилися підтримати ідею української автономії, побоюючись, як би слідом за цим Україна не проголосила свою повну незалежність від Росії.

Коли делегація УЦР повернулася до Києва, де 28 травня розпочав свою роботу I Всеукраїнський селянський з'їзд; в ньому брали участь 2200 делегатів. Дізнавшись про відмову Тимчасового уряду визнати за Україною автономні права, обурені представники селянства виразили свою солідарність з політикою УЦР і доручили їй продовжувати роботу по впровадженню ідей автономії в життя.

5-10 червня, незважаючи на заборону Тимчасового уряду, у Києві зібрався II Всеукраїнський військовий з'їзд; з усіх фронтів прибуло 2500 представників від 1,6 млн. солдатів. З'їзд запропонував УЦР прискорити розробку проекту автономії України. Слідом за цим 10 червня 1917 р. Центральна Рада видала свій I Універсал, в якому урочисто проголошувала:

"Народе Український! Народе селян, робітників, трудящого люду! Волею своєю ти поставив нас, Українську Центральну Раду, на сторожі прав і вольностей української землі.

Найкращі сини твої, виборні люди від сел, від фабрик, від солдатських казарм, од усіх громад і товариств українських вибрали нас, Українську Центральну Раду, й наказали нам стояти й боротись за ті права і вольності.

Народе, виборні люди заявили свою волю таким чином:

Хай буде Україна вільною. Не одділяючись від усієї Росії, не розриваючи з державою російською, хай народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям. Хай порядок і лад на Вкраїні дають вибрані вселюдним, рівним, прямим і тайним голосуванням Всенародні Українські Збори. Всі закони, що повинні дати той лад тут у нас, на Вкраїні, мають право видавати тільки наші Українські Збори.

Ті ж закони, що мають лад давати по всій Російській державі, повинні видаватися у Всеросійським Парламенті.

Ніхто краще за нас не може знати, що нам треба, й які закони для нас кращі. Ніхто краще наших селян не може знати, як порядкувати своєю землею. І через те ми хочемо, щоб після того, буде одібрано по всій Росії поміщицькі, казенні, царські, монастирські та інші землі у власність народів, як буде видано про це закон на Всеросійським Установчим Зібранні право порядкування нашими українськими землями, право користування ними належало тільки нам самим, нашим Українським Зборам (Соймові).

Так сказали виборні люди з усієї Землі Української.

Сказавши так, вони вибрали з поміж себе нас, Українську Центральну Раду, й наказали нам бути на чолі нашого народу, стояти за його права й творити новий лад вільної автономної України".

Далі в Універсалі детально описувалися взаємовідносини УЦР з Тимчасовим урядом і підкреслювалося вороже ставлення російської влади до намірів Центральної Ради.

«І через те, - говорилося в Універсалі, - ми, Українська Центральна Рада, видаємо цей Універсал до всього нашого народу й оповіщаємо: од нині самі будемо творити наше життя.

Отже, хай кожен член нашої нації, кожен громадянин села чи міста од нині знає, що настав час великої роботи.

Од сього часу кожне село, кожна волость, кожна управа повітова чи земська, яка стоїть за інтереси українського народу, повинна мати найтісніші організаційні зносини з Центральною Радою.

Там, де через якісь причини адміністративна влада зосталась в руках людей, ворожих до українства, приписуємо нашим громадянам провести широку, дужу організацію та освідомлення народу, й тоді перевибрати адміністрацію.

В городах і тих місцях, де українська людність живе всуміш з іншими національностями, приписуємо нашим громадянам негайно прийти до згоди

й порозуміння з демократією тих національностей і разом з ними приступити до підготовки нового правильного життя.

Центральна Рада покладає надію, що народи неукраїнські, що живуть на нашій землі, також дбатимуть про лад та спокій у нашім краю й у цей тяжкий час вседержавного безладдя дружно, одностайно з нами стануть до праці коло організації автономії України. І коли ми зробимо що підготовчу організаційну роботу, ми скличемо представників від усіх народів землі української й виробимо закони для неї. Ті закони, той увесь лад, який ми підготовимо, Всеросійське Учредительне Зібрання має затвердити своїм законом.

... А для успіху тої праці насамперед потрібні великі кошти. До цього часу український народ усі кошти свої оддавав у Всеросійську Центральну Казну, а сам не мав, та не має й тепер від неї того, що повинен би мати за це.

І через те ми, Українська Центральна Рада, приписуємо всім організованим громадянам сел і городів, усім українським громадським управам і установам 31-го числа місяця липня (іюля) накласти на людність особливим податок на рідну справу й точно, негайно й регулярно пересилати його в скарбницю Української Центральної Ради".

Таким чином, I Універсал проголосив автономію України, поклавши основну відповідальність за її проведення у життя на Центральну Раду і етнічних українців. Останні загалом позитивно сприйняли цю декларацію. Набагато стриманіше поводитися представники інших національностей (передусім росіяни і євреї), що побоювалися повного відокремлення України від Росії.

Після видання I Універсала УЦР приступила до формування першого уряду, який отримав назву Генерального секретаріату. Підзвітний Центральній Раді Генеральний секретаріат повинен був реалізовувати принципи, закладені в Універсалі. Уряд очолив В.Винниченко; йому асистували 7 генеральних секретарів: Х. Барановський (фінанси), С. Єфремов (міжнаціональні проблеми), С. Петлюра (військова справа), Б. Мартос

(земельне питання), В. Садовський (судові справи), І. Стешенко (освіта) і М. Стасюк (продовольчі проблеми). Генеральним писарем було обрано П. Христюка.

Студентам потрібно звернути увагу на те, що серед членів Генерального секретаріату не було жодного професійного адміністратора, чиновника чи політика. Це були кооператори, письменники, вчені, журналісти і партійні діячі.

Тимчасовий уряд не міг не відреагувати на появу І Універсала і Генерального секретаріату. Для переговорів з УЦР до Києва приїхали члени Тимчасового уряду - Церетелі, Терещенко і Керенський. Після двох днів переговорів обидві сторони прийшли до компромісу. Російські міністри погодилися, що УЦР повинна підготувати статут автономії України, затверджувати який будуть Всеросійські Установчі збори. Зі свого боку, УЦР зобов'язалася розширити свій склад за рахунок представників національних меншин - росіян, поляків і євреїв.

13 липня на сесії УЦР була ухвалена така постанова:

1. Зараз же починати процес перетворення Національної Української Центральної Ради у Тимчасовий Краєвий Парламент і доручити цю справу Генеральному Секретаріатові.

2. Найбільш відповідним способом поповнення національного складу Центральної Ради визнати пропорційне представництво, по якому національним меншостям дається число депутатських місць у складі Центральної Ради згідно з численністю населення цих національних меншостей України.

15 липня, в умовах зростаючого незадоволення народних мас, що вимагали скорішого закінчення війни, в Петрограді відбулося засідання Тимчасового уряду. Міністри-кадети (О. Мануйлов, В. Шаховський, А. Шингарев і В. Степанов), дивлячись на невдачу літнього наступу на фронті та відставку свого лідера, міністра закордонних справ П.Мілюкова, вирішили піти у відставку, а як привід використали українське питання. Посилаючись

на те, що вони нібито не згодні з рішенням уряду про надання автономії Україні, кадети заявили про свій вихід з кабінету. Міністр-голова князь Львов був обурений відставкою кадетів, оскільки розплачуватися за катастрофу на німецькому фронті тепер мусили міністри-соціалісти.

Зранку 16 липня чутки про вихід кадетів з уряду, розстріли солдатів-дезертирів, продовольчу кризу і загрозу закриття заводів і фабрик почали розповсюджуватися в робітничих кварталах та солдатських казармах Петроградського гарнізону. Ситуація у столиці надто загострилася. Увечері в Петрограді почалися масові заворушення, з'явилися лозунги "Вся влада Радам!", "Мир без анексії!". У цій тривожній обстановці Тимчасовий уряд відправив В. Винниченкові телеграму з підтвердженням повноважень Генерального секретаріату як крайового уряду. У той же день, 16 липня 1917 р., УЦР видала свій II Універсал:

"Громадяни української землі! Представники Тимчасового уряду повідомили нас про ті конкретні заходи, які задумує провести ТУ в справі управи Україною до Установчих Зборів. Тимчасовий уряд, стоячи на сторожі завойованих революційним народом свобод, признаючи за кожним народом право на самовизначення та залишаючи остаточне усталення його форми Установчим Зборам, простягає руку представникам української демократії й Центральній Українській Раді та закликає в порозумінні з ним творити нове життя України на добро всієї революційної Росії.

Ми, Центральна Українська Рада, стоячи, як все, за тим, щоб не відривати України від Росії та щоб разом з усіма її народами змагати до піднесення й розвитку цілої Росії та до єдності її демократичних сил, з задоволенням приймаємо заклик уряду до єдності й сповіщаємо всіх громадян України, що вибрана українським народом через його революційні організації Центральна Українська Рада незабаром буде доповнена на справедливих основах представниками інших народностей, які живуть на Україні, через їхні революційні організації, і тоді буде тим єдиним найвищим

органом революційної демократії України, що заступатиме інтереси цілого населення нашого краю.

Доповнена Центральна Українська Рада виділить наново з-поміж себе окремих відповідальних перед нею Генеральний Секретаріат, який буде запропонований до затвердження Тимчасовому уряду в характері представника найвищої краєвої власті Тимчасового уряду на Україні. В сім органі будуть зосереджені всі права й засоби, щоб він ... міг виконати складну роботу організації й будівництва життя всього краю в згоді з цілою революційною Росією.

Змагаючи до автономного устрою України, Центральна Українська Рада в порозумінню з національними меншостями України приготуватиме проекти законів про автономний лад України для представлення їх на затвердження Установчим Зборам ...

Що ж торкається комплектування українських військових частин, Центральна Українська Рада матиме своїх представників при кабінеті міністра війни, в генеральнім штабі й при верховнім головнокомандуючим для участі при комплектуванні окремих частин виключно українцями, оскільки заходи в сім напрямі на думку міністра війни будуть можливі з технічного боку без нарух бойової здатності армії".

Студентам потрібно зрозуміти, що поступки, зроблені українськими автономістами на користь Тимчасового уряду, пояснювалися тим, що УЦР не вважала себе досить сильним політичним органом для відкритої боротьби з Росією. Також не треба забувати, що в той час на Україні знаходилися великі підрозділи російської армії, під контролем російських чиновників знаходилися адміністративні органи на місцях, а в містах чисельно переважали не українці, а росіяни і євреї.

20 липня, в обстановці гострої політичної кризи, в Петрограді подав у відставку глава Тимчасового уряду князь Львов. "По суті, - сказав він, - я пішов тому, що мені нічого не залишалося робити. Для того щоб врятувати положення, треба було розігнати Ради і стріляти в народ. Я не міг цього

зробити. А Керенський може". 24 липня було утворено новий коаліційний уряд, до якого увійшли 3 есери, 2 меншовики, 4 кадети, 2 співчуваючих кадетам, 2 представники Трудової народно-соціалістичної партії, 1 прогресист та 1 представник Республікансько-демократичної партії; міністром-головою, а заодно військовим і морським міністром став прихильник "жорсткої лінії" О. Керенський.

29 липня УЦР прийняла конституцію автономного устрою України під назвою "Статут вищого управління України", затвердити який повинен був Тимчасовий уряд. З цією метою до Петрограду виїхала делегація у складі Винниченка, Барановського і Рафеса. 7 серпня вони вели переговори з представниками Тимчасового уряду, які наполягали на внесенні істотних поправок у Статут. Нарешті, 17 серпня уряд Корейського видав "Тимчасову інструкцію для Генерального Секретаріату на Україні"; в ній Петроград визнавав Генеральний секретаріат, але тільки як орган російського уряду. Тим самим український народ формально позбавлявся права голосу при визначенні своєї долі. Оптимізм вселяла лише та обставина, що в умовах загального хаосу, що охопив Росію, Тимчасовий уряд не мав ніякої реальної можливості проконтролювати свої розпорядження; тому УЦР продовжувала проводити свою політику відповідно до наміченої програми.

Студентам потрібно знати слабкі сторони політики УЦР в цей період, які призвели до втрати нею політичного лідерства. Найбільш поширеними серед них були такі: Центральна Рада згаяла час на нескінченні суперечки про межі своєї влади, одночасно нехтуючи такими нагальними проблемами, як збереження правопорядку, забезпечення міст продуктами та організація роботи залізниць. Вона також не змогла ефективно розв'язати гостре питання перерозподілу земель. Внаслідок цього єдність, яку спочатку продемонстрували українці, швидко зникла, і між соціал-демократами, яким у Центральній Раді належало провідне становище, та численними соціалістами-революціонерами спалахнули ідейні конфлікти. Члени Центральної Ради поринули у безплідні дебати й ворожнечу, рідко їздили на

село (де їхні впливи обмежувалися околицями Києва та деяких інших міст) і, як наслідок, втратили зв'язок з масами, що налагодився за короткий час завдяки різноманітним з'їздам. Тепер кожна місцевість мусила самотужки опікуватися власними справами.

Шкідливою для українського національного руху виявилася й ідеологічна обмеженість молодих і недосвідчених українських політиків, більшість яких була у віці від двадцяти до тридцяти років. Зосереджені на власній революційній риторичі, вони прагнули відмежуватися від старого ладу і не хотіли йти на компроміс з представниками буржуазно-поміщицьких кіл. Коли влітку 1917 р. колишній царський ад'ютант генерал П. Скоропадський запропонував передати у розпорядження УЦР українізований корпус із 40 тис. дисциплінованих бійців, ця пропозиція була відхилена. По-перше, діячі УЦР помилково вважали, що революційним масам не потрібна регулярна армія, по-друге, вони не хотіли зв'язуватися з багатим поміщиком, "експлуататором" селян. Таким же негативним було їхнє ставлення до колишніх царських чиновників, на яких дивилися як на уособлення прогнилої монархії.

Тим часом по всій Україні поширювалися анархія та хаос. Ситуація загострилася в липні, коли невдача російського наступу на Південно-Західному і Румунському фронтах викликала масовий наплив в Україну деморалізованих солдатів-дезертирів, що грабували місцеве населення. Військова катастрофа і політична криза доповнювалися повним занепадом господарського життя на усій території колишньої імперії. Продукція фабрично-заводської промисловості скоротилася у порівнянні з 1916 р. на 36,4%, впав видобуток вугілля і нафти. Була паралізована транспортна система. Небажання селян продавати хліб за твердими цінами, нездатність продовольчих органів забезпечити його заготівлю й транспортування викликали в найважливіших промислових губерніях продовольчу кризу. Розладилися фінанси. Інфляція призвела до того, що реальні прибутки робітників склали щонайбільше 40% від довоєнних. Росла спекуляція.

Посилилася натуралізація господарства, товарно-грошові відносини замінювалися прямим продуктообміном. Закривалися промислові підприємства; у листопаді число безробітних складало не менше 300 тис. чоловік.

Загальною кризою вирішили скористатися реакційні праві сили. У серпні вони провели у Великому театрі в Москві Державну нараду, яка запропонувала верховному головнокомандуючому генералу Л. Корнілову "навести лад" в країні. Корнілов негайно організував заколот і повів війська на Петроград; він хотів розігнати Тимчасовий уряд і Ради, встановити військову диктатуру, а потім підготувати ґрунт для відновлення монархії. Керенському нічого не залишалось, як звернутися за підтримкою до ЦВК Рад, виконкому Всеросійської Ради селянських депутатів.

Активну роль у придушенні корніловського заколоту зіграли мобілізовані ЦВК Ради робітничих депутатів Петрограду та частини Петроградського гарнізону, а також більшовики, що вислали назустріч бунтівним військам своїх агітаторів. До боїв справа так і не дійшла; війська Корнілова відмовилися підкорятися йому і стріляти в робітників, сам генерал був арештований.

Корніловський заколот круто змінив розстановку політичних сил в країні. Авторитет Тимчасового уряду стрімко падав, а популярність більшовиків швидко росла. У вересні почався процес "більшовизації" Рад: робітники і солдати стали відкликати із Рад меншовиків та есерів, обираючи на їхнє місце більшовиків. Якщо врахувати, що влітку 1917 р. VI з'їзд РСДРП(б) взяв курс на збройне захоплення влади в країні, то неважко здогадатися, до чого повинно було привести зростання впливу більшовиків у Радах.

Характерним у цьому плані є лист лідера більшовиків Леніна, адресований керівництву партії: "Отримавши більшість в обох столичних Радах робітничих та солдатських депутатів, більшовики можуть і повинні взяти державну владу в свої руки".

Слова Леніна виявилися пророчими. 7—8 листопада 1917 р. (25—26 жовтня за старим стилем) в Петрограді відбулося збройне повстання робітників, солдатів та матросів. Тимчасовий уряд був позбавлений влади, вся повнота влади в країні перейшла до II Всеросійського з'їзду Рад. Цей з'їзд з ініціативи більшовиків і есерів відразу ж прийняв два важливих документи - "Декрет про мир" з пропозицією всім воюючим народам і урядам негайно почати мирні переговори, і "Декрет про землю", яким вся земля передавалася у всенародну власність (націоналізувалася), приватна власність на неї скасовувалася, кожний громадянин міг обробляти її тільки своєю працею на основі зрівняльного землекористування. Був вибраний новий Всеросійський Центральний Виконавчий Комітет (ВЦВК), до якого увійшли 62 більшовики, 29 лівих есерів, 6 соціал-демократів інтернаціоналістів, 3 українських соціалісти та 1 максималіст. Був сформований Тимчасовий робітничий і селянський уряд - Рада Народних Комісарів (РНК) на чолі з Леніним.

Жовтнева революція в Росії мала важливі політичні й соціально-економічні наслідки, найближчим з яких став розкол суспільства на непримиренні класи та групи, що зійшлися у кривавих битвах громадянської війни.

Література

1. Багатопартійна Українська держава на початку ХХ століття. Програмні документи перших українських політичних партій. - К., 1992.
2. Бойко О.Д. Історія України. Посібник, Вид. - 2-ге, - К., «Академія», 2002.
3. Ветров Р.І., Донченко С.П. Політичні партії України в першій чверті ХХ століття (1900-1925 рр.) – Дніпропетровськ-Дніпродзержинськ. Вид-во Поліграфіст", 2001.
4. Верстюк В. Українська Центральна Рада. Навчальний посібник. - К., 1997.
5. Гончарук П.С. Історія України із найдавніших часів до початку ХХ ст. Курс лекцій. - Київ. Центр навчальної літератури, 2005.
6. Губарев В.К. Історія України: Конспект лекцій для студентів та викладачів. - Донецьк: ТОВ ВКФ "БАО ", 2004.
7. История национальных политических партий России. - М., 1997.
8. Котова Н.О. Історія України: Навчальний посібник для неспеціальних факультетів. - Х. і ТОВ "Одіссей", 2005.
9. Лановик Б.Д., Лазарович М.В. Історія України: Навчальний посібник. - 3-тє вид., випр. і доп. - К.: Знання - Прес, 2006.
10. Політична історія України: Посібник для студентів вищих навчальних закладів / За ред.. В.І. Танцюри – К.: Видавничий центр "Академія", 2001.
11. Рогозин И.М. Политические партии в истории России. - Санкт-Петербург, 1996.

12. Савченко Н.М., Подольський М.К. Історія України : модульний курс. Навчальний посібник. - К.: Фірма «Інкос», Центр навчальної літератури, 2006.
13. Семененко В.И., Радченко Л.А. История Украины с древнейших времен до наших дней. - Х.: Форсинг.
14. Світлична В.В. Історія України: Навчальний посібник. - 4-те вид., - К.: Каравела, 2006.
15. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. Т. 1 - К. 1996. - 591 с; Т.2 - К. 1997